साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जीवन शैली

शोधकर्ताः
गुरु दयाल ठाकुर
क्याम्पस क्रमाङ्क २१९/६६
परीक्षा क्रमाङ्क १३०१०८/६७
त्रि.वि. दर्ता नं. ३४८७४-८९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विषय (५९८) स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोश्रो
वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागी तयार पारिएको
शोधपत्र

श्री सुर्य नारायण सत्य नारायण मोरवैता
यादव बहुमुखी क्यम्पस सिरहा

२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

०३३–५२०३७८ ,
०३३–५२००८२

श्री सुर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस सिरहा

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

मिति

सिफारिस –पत्र

त्रिभुवन विश्वविधालय, शिक्षाशास्त्र संङ्काय , शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन बिषय, स्नातकोतर तह -(एम.एड.) दास्रो बर्षका छात्र गुरु दयाल ठाकुर द्वारा **साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जविन शैली** शिर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा तयार पारिएको हो । यो शोधकार्य
प्रति म सन्तुष्ट छु । यस सोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनको लागी शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

धर्मराज सिंह
(शोध निर्देशक)

मिति : 2015/12/28

त्रिभुवन विश्वविधालय

०३३–५२०३७८ ,
०३३–५२००८२

श्री सुर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस सिरहा

पत्र संख्या :

मिति

चलानी नं. :

स्वीकृती –पत्र

त्रिभुवन विश्वविधालय, शिक्षाशास्त्र संङ्काय , शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन बिषय, स्नातकोतर तह -(एम.एड.) दास्रो बर्षका छात्र गुरु दयाल ठाकुर द्वारा **साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जविन शैली** शिर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिवाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा.अशोक कुमार झा ....
(कार्यक्रम संयोजक)

धर्मराज सिंह ....
(शोध निर्देशक)

गणेश प्रसाद खनाल ....
(बाह्य परीक्षक)

मिति : 2016/01/10

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तगर्त शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोतर तह द्वितीय वर्षको अनिवार्य विषयको आवश्यकता परिपुर्तीको लागी तयार गरिएको शोधपत्र "साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जीवन शैली" एक अध्ययन भन्ने शीर्षक रहेको छ । प्रस्तुत शोधपत्र उप-प्रध्यापक धर्मराज सिंहको कुशल निर्देशनमा तयार परिएको छ । उहाँले दिनु भएको मार्ग निर्देशन प्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

तथ्याङ्क संकलन गर्ने क्रममा पर्ने विविध किसिमका सुचना, जानकारी एवं तथ्याङ्क उपलब्ध गाराई सहयोग गर्नु हुने शिक्षकहरु जिरेखन मण्डल, मनोज कुमार मण्डल विद्यार्थीहरु कृष्णा ठाकुर र मुकेश मण्डल, अभिभावकहरु राम सागर खत्बे र राम लोचन पासवान र सहयोगी उपेन्द्र साह र रेखा यादव कार्यकर्ता सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै यस सोधपत्रलाई कम्प्युटर सेटिङ्ग गर्न सहयोग गर्नुहुने बिपिन कुमार पण्डित लाई पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्तमा मेरो कार्य प्रति श्रद्धाभाव राखि सहयोग पुर्‍याउने श्री जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय गिद्धा वेलापट्टीका प्र.अ. श्री पवन कुमार मण्डल लाई हृदय देखिनै आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै मेरा पुज्नीय वुवा चौधरी ठाकुर, आमा परमेश्वरी देवी ठाकुर तथा दाजु रामदयाल ठाकुर लगायत सम्पुर्ण आफन्तजनहरु, मित्रजनहरु मदन कुमार मण्डल, दुखी यादव, सत्यनारायण मुखिया र राजकुमार चौधरी र शुभचिन्तक देवनन्दन ठाकुर आदि महानुभावहरुलाई हार्दिक धन्यवाद दिदै आफ्नो अटुट परिश्रमबाट तैयार पारिएको यो शोधपत्र अरुलाई समेत उपयोगी हुनेछ भन्ने विश्वास व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुतकर्ता

गुरु दयाल ठाकुर

सोधसार

*यो अध्ययन **साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जीवन शैली** शीर्षक राखी तयार गरिएको हो । यस अध्ययनमा साक्षरता प्राप्त दलित महिलाहरुको जीवन शैली पतालगाउनु, साक्षरता प्राप्त दलित महिलको जीवन शैलीमा प्रभाव पार्नै तत्वहरुको खोजी गर्न, साक्षरता प्राप्त दलित महिलाहरुको जीवन शैलीमा देखापरेका समस्याहरु पता लगाउने र साक्षरता प्राप्त दलित महिलाहरुको जीवन शैलीमा देखापरेका समस्याहरु पहिचान गरी त्यसका समाधानका उपायहरुवारे सुझाव दिन यो अध्ययन फेडरिक अर्जवर्गको प्रेरक आरोग्य सिद्धान्त सन् १९५० मा आधारित छ ।*

यस सोधपत्रका लागि वर्णनात्मक अन्तर्गत साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जीवन शैली, उनीहरुलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरु त्था उत्प्रेरक तत्वहरुको वर्णन गरिएको छ र अन्वेषणात्मक विधि अन्तर्गत अवलोकन, प्रश्नावली, अन्तरवार्ता आदिको प्रयोग सम्बन्धि आवश्यक तथ्याङ्कहरु सङ्कलन गरिएको छ । यस शोधकार्य बाट वास्तवमा पहिलेको तुलनामा दलित साक्षर महिलाहरु घरायसी हरहिसाब गर्न, आफ्नो छोराछोरीलाई विद्यालय पठाउन, गाउँ घरमा स्वालम्वी हुनुको साथै खानपान सरसफाईमा परिवर्तन भई सरकारी संस्थाहरुका कार्य गर्ने र अन्य रोजगार तिर उन्मुख देखिन्छ । साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जीवन शैली अवस्था वारे जानकारी लिंदा तोकिएको २ वार्ड एकराही गा.वि.स. वार्ड नं. १ र ५ मा क्रमशः ४० जना खत्वे, ३० जना चमार र २ जना तत्मा गरी जम्मा ७२ जना महिला तथा वार्ड नं. ५ मा पासमान ४५ र ५ जना चमार जम्मा ५० जना दलित महिला पाईयो । जसमा एकराही १ मा ३६ जना साक्षर र एकराही ५ मा २८ जना साक्षर महिला पाए । यो अध्ययन नमुना छनौटको आधारमा २०/२० जना साक्षर महिलाको छनौट गरी अध्ययन पुरा गरिएको छ ।

यिनीहरुको पेशा खेतवारीमा काम गर्ने, ठेकाखेती गर्ने र आय आर्जनका लागि भारत देशमा गएर काम गर्ने । यिनीहरुलाई प्रभावपार्ने तत्वहरुमा कामको वोझ, आर्थिक अभाव, परम्परागत धारणाले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । साक्षरता प्राप्त दलित महिलाहरुमा विभिन्न साकारात्मक परिवर्तन जस्तैः आर्थिक परिवर्तन, सामाजिक परिवर्तन, स्वास्थ्य र सरसफाईमा परिवर्तन र व्यवहारिक जीवन शैलीमा परिवर्तनमा पाईयो ।

साक्षरता प्राप्त दलित महिलाको जीवन शैलीलाई अझै उठाउन आवश्यक सुझाव दिनु पर्ने देखियो । जस्तैः जातिगत भेदभाव तथा छुवाछुत जस्तो कुप्रथालाई अन्त गर्ने, वृद्धि विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रममा सामिल गराउने, चर्पी तथा खानेपानीको लागी सरोकारबाट विशेष पहल हुनुपर्ने जस्ता कार्यहरु र सरोकारवाला पक्षले पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

परिच्छेद एक	**परिचय**	**१-१६**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	१०
१.३	अध्ययनको औचित्य	१३
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	१५
१.५	अनुसन्धान प्रश्नहरु	१५
१.६	अध्ययनको परिसीमा	१६
परिच्छेद दुई	**सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका**	**१७-२१**
२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१७
२.२	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१९
२.३	पुनरावलोकनको उपादेयता	२१
परिच्छेद तीन	**अध्ययन विधि**	**२२-२७**
३.१	अनुसन्धान ढांचा	२२
३.२	अध्ययनको जनसङ्ख्या तथा नमूना छनौट	२३
३.३	तथ्याङ्कका स्रोतहरु	२४
३.४	अध्ययनका साधनहरु	२५
३.५	तथ्याङ्कका सङ्कलन प्रक्रिया	२६
३.६	तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	२७
परिच्छेद चार	**तथ्याङ्कको विश्लेषण**	**२८-३४**
४.१	सहभागीहरुले साधारण लेखपढ गर्न सक्नेको अवस्था	२८
४.१.१	सहभागीहरुले घरायसी हिसावगर्न जाने स्थिति	२९

४.१.२ सहभागीहरुको अन्य जीवाकोपार्जन गर्न पेशा सम्बन्धि विवरण ३०

४.१.३ शौचालय प्रयोग सम्बन्धि विवरण ३१

४.२ साक्षरता प्राप्त दलित महिलाहरुमा परेको साकारात्मक परिवर्तन ३२

४.२.१ सामाजिक परिवर्तन ३३

४.२.२ राजनितिक परिवर्तन ३४

४.२.३ आर्थिक परिवर्तन ३६

४.२.४ परिवारिक जीवनमा परिवर्तन ३७

४.२.५ स्वास्थ्य तथा सरसफाईमा परिवर्तन ३८

४.२.६ व्यवहारिक जीवनमा आएका परिवर्तनहरु ३९

४.२.७ सहभागी प्रति स्थानिय साधन समुदायको व्यवहार सम्बन्धि विवरण ४१

४.२.८ सहभागीहरुले स्थानिय साधन र स्रोतको प्रयोग सम्बन्धि विवरण ४२

४.२.९ सहभागीहरुले घरमा पिउने पानी सम्बन्धि विवरण ४२

४.३ साक्षरता प्राप्त दलित महिला तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण ४३

परिच्छेद पाँच निष्कर्ष र सुझाव ४५-५०

५.१ निष्कर्ष ४५

५.२ सुझावहरु ४७

५.२.१ नीतिगत तह ४८

५.२.२ अभ्यास तह ४९

५.२.३ अनुसन्धान तह ५०

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

अनुसूचीहरु

तालिका सुची

तलिका –१ नमुना छनौटको आधारमा

तलिका –२ साधारण लेखपढ सम्बन्धि विवरण

तलिका –३ सहभागीहरुको घरायसी हरहिसाव गर्न सक्नेको विवरण

तलिका –४ सहभागीहरुको अन्य जिविकोर्पाजन गर्ने पेशा सम्बन्धि विवरण

तलिका –५ शौालय प्रयोग सम्बन्धि विवरण

तलिका –६ साक्षरता प्राप्त दलित महिलाहरुको सामाजिक परिर्वतन

तलिका –७ राजनिति परिवर्तन

तलिका –८ आर्थिक परिवर्तन

तलिका –९ पारिवारिक परिवर्तन

तलिका –१० स्वास्थ्य तथा सरसफाई

तलिका –११ व्यवहारीक परिवर्तन

तलिका –१२ व्यवहार सम्बन्धि विवरण

तलिका –१३ स्रोत र साधन सम्बन्धि विवरण

तलिका –१४ पिउने पानी सम्बन्धि विवरण